

1. De *Pensées* zijn voorstudie voor een apologie

De eerste vraag, die bij een kritische behandeling van de apologetische prediking van Pascal naar voren moet komen, is, of wij de *Pensées* (want daarop hebben we nu toch vooral ons oog geslagen) de naam apologie mogen geven. Souriau heeft bijvoorbeeld de *Pensées* als polemiëk, en dus als voortzetting van de befaamde *Lettres Provinciales* willen zien¹. Wij kunnen echter niet anders dan de collectie min of meer uitgewerkte fragmenten, die ons als oeuvre posthume van Pascal zijn bewaard gebleven, als voorstudie voor een apologie zien. En wel om verschillende redenen.

1 M. Maurice Souriau, *Le Jansénisme des "Pensées" de Pascal*, in: *Revue Internationale de l'Enseignement*, Paris, Tome XXXII, no. du 15 novembre 1896, p. 5: "Cette supposition est très vraisemblable, parce qu'on en peut trouver des germes dans quelques-unes des études marquantes déjà publiées sur les *Pensées*; elle est peut-être neuve, en ce que personne, à ma connaissance tout au moins, n'a entrevu la véritable importance de cette idée qui rétablit l'unité dans l'œuvre de Pascal, et fait des *Pensées* la suite logique des *Provinciales*", "Deze veronderstelling is zeer aannemelijk, omdat men kiemen voor de *Pensées* kan vinden in sommige van deze reeds gepubliceerde, markante studies; het is misschien nieuw, omdat niemand, tenminste voor zover ik weet, een glimp heeft opgevangen van het ware belang van dit idee dat de eenheid van het werk van Pascal herstelt en de *Pensées* het logische vervolg maakt op de *Provinciale Brieven*".

Wat zou een plausibele verklaring kunnen zijn van het feit dat Pascal, toen de instemming met zijn polemische brieven vrijwel algemeen was in de kringen die maar enigszins sympathiseerden met Port-Royal, deze wijze van polemiseren liet varen, en in een totaal andere opzet de strijd ging voortzetten? Slechts als wij de *Pensées* als verzameld materiaal zien voor een apologie, is de afbreking van de *Lettres Provinciales* begrijpelijk. Het feit dat zeer invloedrijke personen bij de koningin en Mazarin hulp trachtten te krijgen voor de zaak van de jansenisten, geeft ons er enig licht over dat het strijdgesprek met jezuïeten en dominicanen gestaakt werd; het was immers niet geraden het diplomatieke werk door deze verhitte van de gemoederen te bemoeilijken².

Daar kwam bij, dat enkele zeer prominente figuren van Port-Royal slechts matig ingenomen waren met Pascals polemische brieven, vooral vanwege de uiterst badinerende toon waarin ze gesteld waren. Singlin en Mère Angélique “keuren deze wijze van het ter hand nemen van de zaak van de waarheid en de deugd, af”³. Wij merken daar iets van in een brief, die Mère Angélique aan M. Lemaître schreef, toen deze haar enkele *Lettres à un Provincial* ter kennisname had toegezonden. Zij zegt: “Ik twijfel er volstrekt niet aan, dat wat je hebt toegestuurd erg fraai is; maar, het is de vraag of stilte in deze tijden niet nog fraaier zou zijn en aangenamer voor God, die zich beter laat verzoenen door tranen en boetedoening, dan door een wel-sprekendheid die meer mensen vermaakt dan bekeert”⁴.

2 A. Gazier, *Histoire Générale du Mouvement Janséniste*, Paris, 1924, Tome I, p. 107.

3 A. Gazier, *l.c.*, p. 107: “désapprouvaient cette façon de prendre en main la cause de la vérité et de la vertu”.

4 F. Strowski, *Pascal et son temps*, Paris, 1936, Tome III, p. 205 : “Je ne

Vooral de laatste woorden zijn typerend voor de gedachtegang in Port-Royal.

Doorslaggevend bij het zoeken naar een verklaring van de overgang van de polemische brieven op de *Pensées*, is ongetwijfeld de betekenis van de invloed, die de plotse-linge en miraculeuze genezing van zijn nicht Marguérite Périer op Pascal heeft gehad. Door dit wonder is hij als het ware geschrokken van zijn ongelooft, om de waarheid te willen doen zegevieren met “schittering van woorden en argumenten en met meeslepemde wijsheid”, in plaats van slechts gehoorzaam te zijn aan “de opdracht te strijden voor de waarheid”⁵. Tegenover de Bijbelse waarheid, die hem in dit mirakel duidelijk werd, dat “de Heere voor u strijden zal, en u stil zult zijn”⁶, ging Pascal zijn menselijke, misschien al te menselijke polemiekt als onnut en overbodig zien. “Maar Jezus Christus hoort u en antwoordt... Men hoort hem vandaag, die heilzame en verschrikkelijke stem, die de natuur verbaast en de Kerk vertroost”⁷. Zo heeft Pascal het wonder aan zijn nicht bezien, en “wanneer God zo luid spreekt, heeft de mens alleen te zwijgen”⁸.

doute nullement, que ce que vous avez envoyé ne soit très beau; mais, c'est à savoir si le silence en ce temps ne serait pas encore plus beau et plus agréable à Dieu, qui s'apaise mieux par les larmes et par la pénitence, que par l'éloquence qui amuse plus de personnes qu'elle n'en convertit”.

5 B. Pascal, *Fragment d'une lettre*, Petit Br., p. 246: “la mission de combattre pour la vérité”.

6 Exodus 14:14.

7 B. Pascal, *XVIIe Prouv.*, Gr. Écrivains, Tome VI, p. 142: “Mais Jesus Christ ... vous écoute, et répond... On l'entend aujourd'hui, cette voix santé et terrible qui étonne la nature, et qui console l'Eglise”.

8 A. Gazier, *l.c.*, Tome I, p. 107: “quand Dieu parle si haut, l'homme n'a plus qu'à se taire”.

In de levensbeschrijving die Gilberte Pascal van haar broer Blaise geschreven heeft, worden wij daarover uitvoerig ingelicht. Nadat zij van het wonder verteld heeft, zegt zij: “Mijn broer was merkbaar geraakt door deze genade, die hij beschouwde als aan hemzelf verricht, aangezien het een persoon betrof die hem niet alleen nabij was, maar ook zijn geestelijke dochter in het doopsel was; en hij was buitengewoon vertroost om te zien dat God zich zo duidelijk betoonde in een tijd waarin het geloof in de harten van de meesten leek uitgedoofd. Zijn vreugde was zo groot, dat hij ervan doortrokken werd; dus dat zijn geest in beslag genomen werd. God inspireerde hem met een oneindigheid van bewonderenswaardige gedachten over de wonderen, die voor hem een nieuw licht wierpen op de godsdienst, en de liefde en het respect die hij daar altijd al voor voelde, verbubbelden. En het was deze gelegenheid die het heftige verlangen deed geboren worden te werken om de sterkste redeneringen van de atheïsten te weerleggen”⁹.

Zo vinden wij dus sinds 1656 Pascal aan de arbeid om een apologie te schrijven. Het beëindigen van de polemiek

9 Gilberte Pascal, *Vie de Blaise Pascal*, Petit Br., p. 18: “Mon frère fut sensiblement touché de cette grâce, qu’il regardait comme faite à lui-même, puisque c’était sur une personne qui outre la proximité, était encore sa fille spirituelle dans le baptême; et sa consolation fut extrême de voir que Dieu se manifestait si clairement dans un temps où la foi paraissait comme éteinte dans les cœurs de la plupart de monde. La joie qu’il en eut, fut si grande, qu’il en était pénétré; de sorte qu’en ayant l’esprit tout occupé, Dieu lui inspira une infinité de pensées admirables sur les miracles, qui, lui donnant de nouvelles lumières sur la religion, lui redoublèrent l’amour et le respect qu’il avait toujours eus pour elle. Et ce fut l’occasion qui fit naître cet extrême désir qu’il avait de travailler à réfuter les principaux et les plus forts raisonnements des athées”.

is niet omdat hij zijn overtuiging tegen de jezuiten zou gewijzigd hebben. In de achttien brieven heeft Pascal het zijne gezegd¹⁰, en daar is hij bij gebleven. Aan het einde van zijn leven zegt hij: “Als ik ze nog eens zou schrijven, zou ik ze nog krachtiger maken”¹¹. Hij maakt een einde aan de polemieken, omdat hij zich geroepen weet, zijn gaven te gebruiken om de wereld, die met zeker leedvermaak en welgevallen de rabies theologorum¹² aanschouwde en er opnieuw een reden aan ontleende om de kerk en haar boodschap nog verder van zich af te werpen, het Evangelie te prediken. Door de stem van God in het wonder werd Pascal voor een ander forum en voor een andere taak gesteld.

Want waarlijk niet alleen het forum is veranderd, ook het getuigenis zelf heeft zich gewijzigd. Het is hier meer dan alleen een nieuwe vorm van prediking. Het is de grote vraag of de *Lettres à un Provincial* theologisch legitieme polemieken genoemd mogen worden. Er is polemieken die prediking is, bijvoorbeeld het machtige werk van Luther tegen Erasmus: *De servo arbitrio*. Hoe geniaal de *Lettres* van Pascal ook zijn mogen, ze horen thuis op het veld van de arbeid van de menselijke geest; ze zijn vol van meeslepende wijsheid en argumentatieve kracht. Prediking zijn ze niet; de fijne theologische intuïtie van Singlin en Mère Angélique heeft dit zuiver aan gevoeld. Van de *Pensées* daarentegen geldt het omgekeerde, zoals wij in deze studie hopen aan te tonen.

10 Emile Boulan, *Autour de Pascal et de Port-Royal*, in: *Neophilologus*, Vol. IX, 1924, p. 2ff.

11 C.A. Sainte-Beuve, *Port-Royal*, 8e Ed., Paris, 1912, Tome III, p. 142: “Si j’étois à les faire, je les ferois encore plus fortes”.

12 “razernij van de theologen”.

Dat is de reden, waarom wij zouden durven zeggen, dat de zwenking van Pascal in 1656 niet alleen een uiterlijke, maar bovenal een innerlijke was. De uiterlijke bestond hierin, dat hij de zaak van Port-Royal en het jansenisme aan God overliet en zich van zijn kerkelijke tegenstanders afkeerde, om zich te richten tot de heidenen, de atheïsten. De innerlijke verandering was, dat het debat ophield en de prediking begon. De advocaat van Port-Royal werd theoloog. Zijn stap in die wetenschap is zwaarder geworden¹³.

Wellicht had het feit, dat Pascal zich na het wonder aan zijn nicht Marguérite, gedrongen voelde om een apologie voor het Evangelie te schrijven tot de wereld in zijn naaste omgeving, ook nog deze oorzaak, dat hij in de dagen, toen het duel tussen Port-Royal en de jezuïeten het hoogtepunt had bereikt, een gesprek had met een van zijn vroegere vrienden uit het wereldse milieu. Deze atheïst (waarschijnlijk was het Méré) stelde Pascal, de gelovige, voor de vraag hoe het toch mogelijk was, dat theologen, die de waarheid lief hebben en er voor strijden, onderdrukt worden, geëxcommuniceerd zijn, en zich zonder enige hulp bevinden niet alleen van de kant van de mensen, maar ook van Gods zijde. God bewaart immers een diep stilzwijgen. Is het dan niet waar, dat God zich bemoeit met de gang van zaken op aarde, vooral in de kerk, die toch de draagster der Waarheid heet te zijn, en het werk Gods bij uitnemendheid genoemd wordt?

Over het antwoord op die vraag was Pascal nu het volle licht opgegaan, en hij voelde zich dan ook gedrongen de

13 O. Noordmans, *De Pensées van Pascal*, in: *Eltheto*, oktober 1932, p. 7.

wereld het antwoord mee te delen. Hij wilde het echter doen in de volledige vorm van een apologie voor de Waarheid, die Gods Waarheid is¹⁴.

14 Petit Br., p. 253.